

LIBERTAARIMPERATIIV

Undo Uus

Me oleme episteemiliselt raskes olukorras. Ühest küljest näib olevat mõistlik uskuda, et maailm on läbinisti materiaalne: tohutu suur süsteem suhteliselt lihtsatest füüsikalistest elementaarkomponentidest — väljadest ja osakestest — mille käitumine allub rangelt looduseadustele. On ju suur osa maailmas toimuvast osutunud tõepoolest seletatavaks lähtudes teesist, et reaalsus on põhiolemuselt füüsikaline. Teisest küljest on meile aga teada sellised fenomenid nagu teadvus ja tahtevabadus, mis mitte kuidagi materialistlikku ehk füsikalistlikku maailmaskeemi ei sobi, sest neist nähtub eksistentsi seda laadi mittetriviaalne olemus, mida tavatsetakse nimetada üleloomulikuks.

Milline maailmapilt — materialistlik või mittematerialistlik — on siis õige? See raske filosoofiline küsimus on inimesi vaevanud juba antiikajast peale. Kahetsusväärset kombel on teadus minetanud antud üliolulisse probleemi suhtumisel erapooletuse ning asunud kirglikult ja isegi ebaausalt kaitsma materialismi, vaikides maha või eitades neid fakte, mis seavad selle maailmavaate kahtluse alla. Nüüdisteadus, tunnistades ainult nn objektiivset uurimismetoodikat ja materialistlikku maailmapilti, on olnud pädev käsitlema edukalt loodusprotsesside väga laia valdkonda, mis on toonud kaasa ulatusliku teaduslik-tehnilise progressi. Kuid olles võtnud maailmavaatelise põhiprobleemi suhtes ühekülgse seisukoha, ignoreerib teadus teadvusnähtude äärmiselt huvitavat olemust ega suuda seetõttu näha uusi fundamentaalseid uurimissuundi, mida saaks juba väga tulemuslikult arendada. Kui teadusel õnnestuks vabaneda oma dogmaatilisest piiratusest, tõuseks väga oluliselt nii tema roll inimühiskonna arengut määrava põhijõuna kui ka tema prestiiži üldsuse silmis.

On olemas rida argumente, mis osutavad konkreetsetele nüüdisteadusliku maailmakäsituse puudustele, kuid nad toetuvad võrdlemisi kom-

plitseeritud mõistetele, mistõttu ortodoksne teadus on suutnud nad üsna edukalt neutraliseerida. Tuleks püüda leida kergesti arusaadavaid arutluskäike, mis aitaksid vabaneda ühekülgsest maailmatajust. Käesoleva kirjutise eesmärgiks ongi esitada üks selline argumenteering.

Nüüdisteaduslik maailmavaade

Nüüdisteaduslikuks maailmavaateks on materialism ehk füsikalism. Mida siis füsikalism väidab? Esiteks seda, et kõik olemasolev on suhteliselt primitiivsete füüsikaliste entiteetide — osakeste ja väljade — hiigelsuur konfiguratsioon. Füisikalism eitab füüsikalisest reaalsusest sõltumatute immateriaalsete eksistentsikomponentide olemasolu. Teiseks seda, et mistahes materiaalse objekti või süsteemi käitumine, olgu see siis lihtne aatomi dünaamika või ülikeeruline aju funktsioneerimine, on lõppkokkuvõttes määratud fundamentaalsete looduseadustega — füüsikaseadustega. Füisikalism eitab looduseaduslikule paratamatusele mittealluva tahtevabaduse olemasolu.

Mõnikord püütakse füsikalismi kujutada tobeda maailmavaatena, omistades talle selliseid seisukohti, millega ta ise pole kunagi välja tulnud. Seepärast on vajalik selgitada, mida füsikalism *ei* väida. Füisikalism ei väida, et reaalsuses pole olemas selliseid aspekte, mis iseenesest ei ole füüsikalised. Ta väidab vaid, et kõik mittefüüsikalised “asjad” — matemaatiline struktuur, infotöötlus, psüühika jms — saavad konkreetset eksisteerida ainult kantuna füüsikalise reaalsuse poolt. Füisikalism ei nõua, et kõiki maailmas olemasolevaid objekte ja süsteeme tuleb nimetada füüsikalisteks. Ta väidab vaid, et kõik maailmas eksisteerivad objektid ja süsteemid on oma põhiolemuselt füüsikalised selles mõttes, et ükskõik kui keerulised nad ka on, koosnevad nad ikkagi samadest füüsikalistest baaskomponentidest — elektronidest, prootonitest, neutronitest jms — nagu lihtsad füüsikalised kehadki. Füisikalism ei väida, et teaduse ülimaks eesmärgiks peab olema kõigi maailmas toimuvate protsesside kirjeldamine ainult füüsika põhivõrrandite alusel. Ta väidab vaid, et ka kuitahes keeruliste süsteemide funktsioneerimise seaduspärasused on *lõppkokkuvõttes* määratud fundamentaalsete füüsikaseadustega,

millele allub neid süsteeme moodustavate füüsikaliste baaskomponentide (väljad, osakesed) interaktsioon ja dünaamika. Kõrgema taseme looduseaduste redutseerimine füüsika põhivõrrandeile ei tähenda nende looduseaduste likvideerimist, vaid näitamist, kuidas nad tulenevad neist võrrandest.

Füüsikalism on loogiliste vastuoludeta, oma sisult lihtne ja elegantne, kergesti mõistetav maailmavaade.

Teadusliku uurimismetodoloogia nüüdiskontseptsioon

Teaduslike uuringute metodoloogia on kujundatud selliseks, et ta sobib just niisuguse maailma uurimiseks, nagu seda kirjeldab füüsikalistlik filosoofia. Selle metodoloogia aluseks on kaks printsiipi. Esiteks, kuna füüsikalised objektid ja nähtused on põhimõtteliselt vaadeldavad ükskõik kelle poolt, siis nõutakse, et teaduslikud faktid üldse peavad olema avalikult kontrollitavad ehk objektiivsed. Teiseks, kuna füüsikaline reaalsus on inimtunnetusele kättesaadav ainult oma formaalse ehk abstraktse struktuuri ulatuses (isegi kui, näiteks, elektrivälja olemuseks oleks valutunne, ei saaks me seda kuidagi tuvastada), peetakse reaalsusnähtude teoreetilise käsitlemise meetodiks formaalsete struktuuride ja nende dünaamika — seega aegruumiliste struktuuride — analüüsi, s.t matemaatilist analüüsi.

Ehkki objektiivsete teaduslike faktide hankimine võib olla tehniliselt äärmiselt raske ning reaalsuse formaalse struktuuri matemaatiline kirjeldamine ja analüüsimine tohutult keeruline, on objektiivteaduslik uurimismetodoloogia põhiolemuselt probleemitu ja lihtne. Objektiivsed faktid on tõekindlad: nad on avalikud, igäihe poolt inspekteeritavad. Struktuursed mõisted on hästi diskuteeritavad, sest nad on isikutevaheliselt kommunitseeritavad: kõigile on võimalik näiteks seletada, mis on ruut. Objektiivsete nähtuste analüüsi skeem on episteemiliselt triviaalne: on antud mingisugune vaadeldud struktuur (empiirilisel hangitud struktuurne informatsioon) ning tuleb välja selgitada selle struktuuri omapärad, näiteks teatud korra olemasolu temas, või siis püstitada hüpotees fundamentaalsemast struktuurist, mille kajastuseks on vaadeldud struktuur. Sellise episteemilise skeemi teeb trivi-

aalseks asjaolu, et analüüsi käigus manipuleeritakse struktuuridega, mis ei hõlma analüüsivat aktiivsust ennast: see aktiivsus ei kuulu mingi komponendina analüüsitava struktuuri isegi mitte siis, kui uuritakse objektiivteaduslikult omaenda aju funktsioneerimist.

Nüüdisteaduslike reaalsuseuuringute ühekülgsus

Objektiivteaduslik uurimismetodoloogia on ühekülgne nii faktoloogilises kui kontseptuaalses plaanis.

Faktid indiviidi *teadvuse* sisu kohta pole selles mõttes objektiivsed, et teised invidiidid ei saa neid kontrollida. Olendi aistingud, emotsioonid jms on vahetult teada ainult talle endale, teiste subjektide teadmised neist on kaudsed ja hüpoteetilised. Sel põhjusel on meil näiteks võimatu teada saada, mis tunne on olla nahkhiir (Nagel 1996). Subjektiivsetele faktidele kollektiivse ligipääsu puudumine ei tee neid siiski vähem tõsiasjadeks, kui seda on objektiivsed faktid. Nüüdisteadus aga ignoreerib subjektiivseid fakte, või isegi eitab obskurantistlikult nende olemasolu (Dennett 1991).

Meile pole teada mitte ainult oma teadvusseisundite formaalne struktuur, vaid ka neid seisundeid moodustavate komponentide — värvuste, helide, lõhnade, maitsete, valude, väsimuse, kurbuse, rõõmu jms — kvalitatiivne sisu ehk kvaalid (ladina keeles *qualia*). Kvaalide olemuseks pole teatud struktuursus, vaid konkreetne mittestruktuurne kvalitatiivne sisu: näiteks punane ja sinine värvus erinevad mitte struktuuri, vaid oma struktuuritu spetsiifilise olemuse — fenomeense kvaliteedi — poolest. Kvaalid kui mittestruktuursed entiteedid pole matemaatiliselt kirjeldatavad. Seetõttu ei kasuta teaduslike uuringute kanooniseeritud metodoloogia kvaali mõistet ja ei taha isegi tunnistada sellise mõiste võimalikkust.

Kvaalid ei ole lihtsalt mingid “formaalsed indeksid,” olles ei midagi rohkemat kui kas ühesugused või erinevad, vaid nad on sisult rikkad. Aistinguliste ja emotsionaalsete kvaliteetide rikast sisu ning selle mõju käitumisele pole võimalik mõista loogilis-matemaatilise analüüsi — struktuurimõtlemise — abil, vaid selleks on vajalik hoopis teist laadi intellektuaalne aktiivsus — kvaliteetmõtlemine (Uus 1994: 40–99). Nüü-

disteadus ei kasuta kvaliteetmõtlemist ja isegi ei räägi intellektuaalse analüüsi sellise liigi olemasolust.

Ignoreerides subjektiivseid fakte, mittestruktuurseid mõisteid ja kvaliteetmõtlemist, jätab teadus kasutamata subjektiivsete faktide kvalitatiivsuses sisalduva väga väärtusliku informatsiooni reaalsuse omaduste kohta.

Teadvuseuuringute ummikseis

Ortodoksse materialistliku teaduse interpretatsioonis on teadvusnähud teatud ajuprotsessid (vt Crick 1994). Selline tõlgendus on ebaveenev. Aistingud ja aju sisemus on selleks liiga erinevad asjad, et neid saaks pidada identseteks. Teadvusseisundeile omaseid kvaale pole kuidagi võimalik ajust leida. Just sel põhjusel eitabki järjekindel materialistlik filosoofia kvaalide olemasolu. Viimasel ajal on järjekindla materialismi positsioonid siiski oluliselt nõrgenenud: on juba üsna palju neid teadlasi ja filosoofe, kes tunnistavad immateriaalse teadvuse ja kvaalide olemasolu (vt Chalmers 1995).

Teadvuse rehabiliteerimise protsessi käigus on praegusajaks kujunenud omapärane olukord. Tunnistades küll teadvuse immateriaalsust, hoitakse samal ajal ikka veel kinni füüsikalise reaalsuse kausaalse suletuse teesist, s.o seisukohast, et füüsikaliste sündmuste põhjus saab olla ainult füüsikaline. Seetõttu ollakse sunnitud väitma, et teadvus on põhjuslikult mõjutu nähtus ehk epifenomen (Chalmers 1996). Seega, püüdes olla ühest küljest truu tervele mõistusele ja teisest küljest füüsikalistlikule dogmaatikale, visatakse nurka loogika. Sest kuidas me saame raporteerida oma teadvuse olemasolust, kui ta ei avalda meie käitumisele mingisugust mõju? Epifenomenaalsete nähtuste teooriate saatuslik viga on selles, et nad lõikavad end ära igasugusest empiirilisest alusest. Teadvuseuuringud on ummikseisus, sest julgemata lahti öelda füüsikalise maailma kausaalse suletuse teesist, peetakse teadvust nähtuseks, mis ei avalda mingit mõju maailmas toimuvale. Sellest ummikust väljumiseks tuleb tunnistada teadvuse põhjuslikku tegusust.

Teadvuse kausaalse mõju võimalikud mehhanismid

Teadvus võib olla põhjuslikult efektiivne kahel väga erineval viisil. Teadvus võib olla mingit tüüpi immateriaalne väli, mis on vastasmõjus füüsilise maailmaga (teadvust omavate olendite ajude vahendusel), nii et nad koos moodustavad kombineeritud füüsikalis-mentaalse reaalsuse, mille dünaamika allub teatud looduseaduste kogumile. Niisugune füüsikalis-mentaalse liitmaailm on puhtalt materiaalse maailmaga sama tüüpi selles mõttes, et tema dünaamika allub samuti täielikult looduseadustele. Teine võimalus teadvuse jaoks olla kausaalselt tegus oleks tema olemine vabatahtelise (tahtevabadusliku) aktiivsuse aluseks ehk keskkonnaks.

Esimene võimalus — maailm kui füüsikalis-mentaalse liitreaalsus — on loogiliselt probleemitu, kuid tema toetuseks pole mingeid fakte. Üllatuslikult on olemas küllaldane alus uskuda teist võimalust — teadvus kui vabatahtelise aktiivsuse alus — vaatamata sellele, et tahtevabaduse mõiste on üleloomulik, raskesti analüüsitav ja loogiliselt problemaatiline.

Tahtevabaduse probleem: libertaarianism ja kompatibilism

Antud artikli eesmärgiks on põhjendada, et me oleme õigustatud püüdma käituda nii, nagu me usuksime end omavat vaba tahet, mille vahendusel meie teadvus on kausaalselt efektiivne. Selleks tuleb käsitleda tahtevabaduse probleemi.

Terminit “vabatahteline” kasutatakse kahe väga erineva omaduse tähistamiseks.

Traditsiooniliselt — ja see on ikka veel argimõistuslik tava — on tahte *vabadust* mõistetud kui võimet valida üks käitumisvariant mitme võimaliku hulgast, kui võimet “ma saanuksin teha teisiti kui tegelikult tegin.” Tahtevabadus sellises tugevas mõttes ei ole ühitatav [*compatible*] põhjusliku determinismiga, sest viimane välistab indiviidi võimaluse teha teisiti, kui ta faktiliselt teeb. Selline mittekompatibilistlik, libertaarne tahtevabadus on üle looduslikust põhjuslikkusest.

Teine, nüüdisaegne tendents on tähistada terminiga “vabatahte-

line” olendi autonoomset, *väljastpoolt* olendit lähtuvatest sundustest ja piirangutest vaba talitlust. Selliselt defineeritud vabadus on ühitatav käitumise täieliku põhjusliku paratamatusega. Otsustus on vaba niisuguses kompatibilistlikus mõttes lihtsalt seepärast, et ta on *omaenda* otsustus, ükskõik kui jäigalt ta ka on ette määratud omaenda sisemise oleku poolt.

Antud kirjutises mõistan ma vaba tahte all loodusseadustele mittealluvat, mittekompatibilistlikku, libertaarset vaba tahet. Selle rõhutamiseks kirjutan ma libertaarselt vabatahtelisele aktiivsusele osutavad terminid suure algustähega.

Teaduslik ja loogiline argument Vaba Tahte olemasolu vastu

Nüüdisteadusliku seisukoha järgi määrab inimese käitumise tema materiaalne aju. Kõigil hästi läbi uuritud juhtudel on materiaalsete süsteemide dünaamika osutunud kas deterministlikult või statistiliselt rangelt seaduspäraseks ja sellest on tehtud üldistav järeldus füüsikaseaduste universaalsest kehtivusest. Tüüpilise tänapäeva teadlase arvates pole vähimatki põhjust kahelda, et aju on midagi muud kui keeruline masin, koosnedes tohtu suurest hulgast komponentidest, mis kõik töötavad täielikus vastavuses! füüsikaseadustega (vt Minsky 1986). Printsip “oleksin saanud teha teisiti” tulevat kõrvale heita kui filosoofiline illusioon (Dennett 1984b). Vabatahteline käitumine väidetakse mitte esinevat meie maailmas sel põhjusel, et tema olemasolu rikuks füüsikalise reaalsuse kausaalse suletuse.

Tegelikult pole sugugi kindlaks tehtud, et aju dünaamika on ainuüksi füüsikaliselt determineeritud. See on siiski ainult *hüpotees*, et sarnaselt teiste füüsikaliste süsteemidega ei ole ka aju seotud mittefüüsikaliste päritolu omadustega, sealhulgas Vabatahtelise käitumise võimega. Kuid me teame, et aju *on* seotud üht tüüpi mittefüüsikaliste nähtustega, nimelt fenomeensete kvaalidega, erinevalt (nagu üldiselt arvatakse) lihtsamatest füüsikalistest süsteemidest. Miks peaks siis olema kohatu arvata, et aju, erinevalt lihtsamatest füüsikalistest süsteemidest, võib olla seotud lisaks veel ühe mittefüüsikalise nähtusega — Vaba Tahtega —, mis pealegi sobib hästi kokku fenomeensete kvaalidega, mille

hedoonilised aspektid (meeldivus, ebameeldivus) annavad käitumisele eetilise konteksti? Teaduslik argument Tahtevabaduse vastu on igal juhul vaidlustatav.

Vaba Tahte olemasolu eitatakse sageli ka loogikast lähtudes. Väidetakse, et Vabatahteline akt kui tegu, millel pole põhjuslikku alust, on juhuslik sündmus, mille toimumist ei saanud määrata vaba valik. Valik saavat olla ainult kahte tüüpi: kas põhjuslik või juhuslik. Vabatahtelise agendi mõistet peetakse loogiliselt vastuoluliseks või parimal juhul müstiliseks.

Kuid ka selle, loogilise argumendi saab vaidlustada (Wiggins 1973). Väide, et iga sündmus on kas põhjuslikult determineeritud või juhuslik, ei ole ilmne loogiline tõde nagu ta näib olevat. Ilmne loogiline tõde on, et iga sündmus kas on põhjuslikult determineeritud või ei ole põhjuslikult determineeritud. Loogika ei nõua, et kausaalselt mittedetermineeritud käitumisakt peab tingimata olema juhuslik akt.

Fenomenoloogiline tõendus Vaba Tahte olemasolust

Iga Vaba Tahtega indiviid omab ümberlukkamatut tõendust oma võimest valida erinevate alternatiivide vahel. Selleks on vabaduse *tunne*. Tahtepingutuse aisting ei ole mitte lihtsalt erinev teistest aistingutest nagu valu-, soojus-, väsimus- jms tunne, vaid tal on niisugune spetsiifiline kvalitatiivne sisu, mida kogedes on ilmne, et tahtepingutused on vabad selles mõttes, et nendest pingutustest oleks olnud võimalik hoiduda. Just seetõttu leiab terve mõistus olevat absurdse kaevelda selle üle, et omaenda tahtepingutused ei lähe mitte kuidagi mööda. Tänu vahetule fenomenoloogilisele tõendusele Vaba Tahte omamisest on indiviidi Vabatahteliseks agendiks olemine indiviidi enda jaoks vaidlustamatu empiiriline fakt, mitte spekulatiivne hüpotees. Kahjuks ei ole praegusaegses filosoofilises õhkkonnas sugugi naeruväärne väita, nagu teeb seda Dennett (1984a), et

need, kes väidavad teadvat, et nad on teostanud selliseid akte, mida nad oleksid võinud teha teisiti täpselt samas olukorras, peavad tunnistama, et nad kuulutavad seda arvatavat empiirilist fakti ilma vähimagi tõenduseta ja ilma nõrgimagi lootuseta eales hankida mingit sellist tõendust.

Kinnitatakse, et libertaarne Vaba Tahe on illusioon, üksnes petlik tunne, mida ei saa võtta tõsiselt.

On kaks peamist põhjust, miks nüüdisaegse haridusega inimesed ei pea vabaduse tunde kvaalis sisalduvat informatsiooni tõeliseks. Esi- teks, tahtepingutuse kogemused ei ole avalikult inspekteeritavad ega nende kvalitatiivne sisu isikutevaheliselt kommunitseeritav, s.t need kogemused kuuluvad *privaatsesse* reaalsusse, inimesed on aga treenitud pidama kõike subjektiivset äärmiselt kahtlaseks. Teiseks, spetsiifilised kvaliteetmõtlemise võimed, mida läheb tingimata tarvis aistingute kvali- tatiivse sisu analüüsimiseks, ei ole vajalikud tänapäeva objektivistlikuks teadusetegemiseks ja seetõttu neid võimeid ignoreeritakse või isegi nae- ruvääristatakse.

Ehkki fenomenoloogiline tõendus Vabast Tahtest heidetakse tava- liselt kõrvale dogmaatilistel põhjustel kui vastuollu minev usuga loo- dusliku põhjuslikkuse universaalsusesse, kalduvad isegi paljud libertari- aanid arvama, nagu ei saaks tõsiselt väita, et me oleme võimelised introspektiivselt teadma, kas me omame või ei oma Vaba Tahet (vt Van Inwagen 1983). Vaba Tahte olemasolu fenomenoloogilise tõenduse adumiseks vajalikke kõrgkategoriaalseid vaimseid protsesse võib tõesti palju kergemini ebausaldada, kui lihtsamaid intellektuaalseid protse- duure. Seetõttu oleks suureks õnneks võimalus arutleda Vaba Tahte üle palju lihtsamate mõistete alusel, kui seda on fenomeensed kvaalid. Niisugune võimalus on olemas.

Senikasutamata lähenemisviis Tahtevabaduse probleemile

Filosoofid on analüüsinud küllaltki üksikasjalikult tahtevabaduse prob- leemi kahte aspekti: kontseptuaalset aspekti — mida Vaba Tahe tähen- dab ja kas ta saab olemas olla deterministlikus, loodusseaduste järgi käituvas maailmas — ja epistemoloogilist aspekti — kuidas me saame teada tõde Vaba Tahte olemasolust maailmas. Täiesti tähelepanuta on jäetud aga Tahtevabaduse probleemi kolmas oluline aspekt: prak- seoloogiline ehk käitumisteaduslik aspekt — millise uskumuse alusel *omaenda* Vabast Tahtest tuleks käituda. Tõsi, valdaval enamikul juh- tudest toetub prakseoloogia vahetult epistemoloogiale: väide, et asjad

on nii-ja-nii, võetakse mõistliku käitumise aluseks siis, kui on olemas empiirilisi andmeid või teoreetilisi kaalutlusi selle seisukoha kasuks, et asjad *on tõepoolest* nii-ja-nii. Kuid teatud erilistel juhtudel eraldub prakseoloogia epistemoloogiast, omandades tema ees loogilise prioriteedi. Sellisel korral võib teatud seisukoha võtta mõistliku käitumise aluseks ainuüksi situatsiooni spetsiifilise loogilise struktuuri tõttu, *olenemata mistahest teadmistest selle seisukoha õigsusest või ekslikkusest*. Kõikide selliste olukordade ideaalseks piirjuhiks on unikaalne situatsioon seista omaenda tahtevabaduse probleemi ees. Tahtevabaduse probleemil on *mitteepisteemiline* prakseoloogiline lahendus tänu sellele, et me saame rakendada oma võimalikku Valikuvabadust ka siis, kui me ei tea, kas me seda omame.

Libertaarimperatiivi formuleerimine

Libertaarimperatiiv on vastus küsimusele “Millisele seisukohale Vaba Tahte omamisest peab arukas tegevus toetuma?” ja on seega normatiivne nõue, mille mõistlikkus oleneb käitumise üldeesmärkidest. Libertaarimperatiivi formuleerimisel ma eeldan, et isiku käitumise ülimaks printsibiiks on absoluutne ausus, mis välistab igasuguse tahtliku valetamise.

Ma nimetan libertaarimperatiiviks järgmise nõude:

*Tuleb alati püüda tegutseda kooskõlas
teesiga, et omatakse libertaarset Vaba Tahet.*

Mõned kommentaarid. Libertaarimperatiiv ei ütle midagi selle kohta, kas tegelikult omatakse Vaba Tahet. Seda imperatiivi peab järgima isegi siis, kui teatakse enda käitumine olevat alati olnud deterministlik. Välja arvatud libertaarimperatiivi enda õigustamine, on antud imperatiivi järgimise mõju isiku tegevusele ekvivalentne teadmise omamisega, et ollakse Vabatahteline agent. Libertaarimperatiivi püstitamisele annab mõtte asjaolu, et väidet “Me peame püüdma käituda nii, nagu teaksime end omavat Vaba Tahet” on võimalik põhjendada palju lihtsamalt kui väidet “Me teame end omavat Vaba Tahet.”

Libertaarimperatiivi põhjendamine

Et mõista selgitust, miks peab libertaarimperatiivi järgima, on vaja aru saada ainult kahest lihtsast kontseptsioonist: ühest teaduse poolt kasutatavast põhimõistest — mis tähendab “seaduspärane dünaamika” — ja ühest argimõistuslikust põhimõistest — mis tähendab kõige igapäevases mas praktilises mõttes “püüdma, proovima.”

Üldiselt pole raske mõista, mis on seaduspärane dünaamika, kuid palju segadust tekitab arusaamine selle ühest alaliigist — deterministlikust otsustusprotsessist valikutegemisel alternatiivide vahel —, millel on kõige rohkem pistmist tahtevabaduse probleemiga. Väidetakse, et determinism ei välista valikute tegemist, kuid enamasti ei mõisteta, et deterministlik valik on fundamentaalselt erinev Vabatahtelisest valikust. Vabatahteline valik on vaba selles mõttes, et indiviid oleks võinud valida mingi teise alternatiivi sellele, mille ta tegelikult valis. Deterministlik “valik,” vastupidi, ei ole valik tõeliste alternatiivide vahel. Seda asjaolu väljendab väga selgelt Minsky (1986: 306):

Vastavalt nüüdisteaduslikule vaatekohale pole “inimese tahte vabadusele” üldse ruumi. . . . Kõik, kaasa arvatud see, mis meie ajudes toimub, oleneb järgmisest ja ainult järgmisest:

Kindlate deterministlike looduseaduste kogum.

Puhtjuhuslike sündmuste kogum.

. . . Mistahes tegutsemise me ka võime “valida,” ei saa see tuua vähimatki muutust sellesse, mis niikuinii oleks toimunud – *sest need ranged looduseadused kutsusid eelnevalt esile vaimuseisundid, mis põhjustasid meid otsustama sel viisil.* Ja kui see valik tehti osaliselt juhuslikult – ei jäta see meile ikkagi midagi otsustada.

Kuid paljud filosoofid ajavad antud probleemi segaseks, püüdes tekitada muljet, nagu ei oleks deterministlikul ja Vabatahtelisel valikul olulist vahet. Nende eesmärgiks on kaitsta materialismi ohu eest, mis lähtub inimeste introspektiivsest teadmisest, et nad omavad Vaba Tahet. Inimesed küsivad “Kuidas saab mu tahe olla *vaba*, kui ma ei saa teha teistsuguseid valikuid neist, mis ma tegelikult teen?” ning peavad deterministlikku valikut vabaduse haledaks imitatsiooniks.

Deterministliku valiku serveerimiseks tõelise pähe kasutatakse mit-

mesugust taktikat. Ühed väidavad, et deterministlik otsusetegemine ei ole tuim reeglite järgimine, sest need reeglid ise võivad evolutsioneeruda süsteemi funktsioneerimise käigus. Teiste arvates vabaneb organism füüsikaseaduste mõju alt, sest ta on ühtne tervik, mille kõik osad käituvad koordineeritult. Kuid ükskõik kui “dünaamiline” või “holistlik” *deterministlik* protsess ka oleks, oma põhitasandil on tema kulgemine alati määratud fundamentaalsete reeglite — looduseaduste — “pimeda” järgimisega.

Väga leidlikult kaitseb kompatibilismi Dennett (1984a). Uskumata libertaarse Vaba Tahte olemasolusse, defineerib ta ümber Vaba Tahte probleemi käsitlemisel traditsiooniliselt kasutatud sõnade ja väljendite — vältimatu, võimalik, paratamatu, avatud tulevik, võima, oleks võinud teha teisiti, otsustama, vaba valik, vaba tahe jne — tähendused, omistades neile “kasuliku” sisu, mis on rakendatav ainult seaduspärase dünaamika valdkonnas. Sel juhul kõlab jutt keerulisest looduseaduslikust funktsioneerimisest nagu tavapärane jutt Vabatahtelisest aktiivsusest, kutsudes esile vähe vastuväiteid lihtsameelse argimõistuse poolt. Ja mis veelgi olulisem, edasine arutlemine Vaba Tahte probleemi üle on muudetud võimatuks, sest nüüd pole enam sõnu asjakohaste mõistete jaoks — keel on amputeeritud. Kui aga lähemalt vaadata, lõpevad Dennett’i pingutused meeldida tervele mõistusele, jäädes samal ajal truuks füsikalismile, läbikukkumisega. Tunnistades, et me pelgame õigustatult selliseid piiratud olukordi, kus valikuvabadus on kitsenenud üheainsa võimaluseni, pakub ta meile kahte avatud tuleviku varianti: episteemilist (olla teadmatuses sellest, mis saab paratamatult toimuma) ja tõenäosuslikku (olla oma dünaamika poolest osaliselt stohhastiline). Olla vaba on olla kas teadmatuses või pimeda juhuse meelevallas — niimoodi saame me Dennett’i arvates omada vaba tahet teadusega vastuollu minemata.

Kui kellegi käitumine on deterministlikult põhjuslik, siis on tal *igal* hetkel ainult *üks* käitumisvõimalus, sest just seda determinism tähendabki. Deterministlik otsustusprotsess on täpselt fikseeritud igas üksikasjas ja seetõttu ei saa otsustaja selle paratamatut lõpptulemust ära hoida. Kui kellegi käitumine on osaliselt tõenäosuslik, siis produtseerib

ta ka puhtalt juhuslikke tegusid. Rikkumata tõenäosuslikku dünaamika-seadust, on põhimõtteliselt võimalik käituda küll väga paljudel erinevatel viisidel, kuid ainult tingimusel, et tegelikult produtseeritud käitumise statistikal on sellise pimesa juhuslikkuse iseloom, mis antud seadust rahuldab. Järelikult, kui kellegi otsustuslik ja muu käitumine allub looduseadustele, ei saa ta selle deterministlikku või puhtalt juhuslikku toimumist ära hoida.

Et aru saada, mis tähendab “püüdma, proovima” lihtlabases eelteoreetilises mõttes, tuleb mõista, mida peab tegema, et täita selliseid käske nagu: Püüa tõsta oma kätt; Püüa öelda “Füsikalism on ekslik”; Püüa kujutada ette ringi; jms. See eeldab, et omatakse praktilist võimet kutsuda esile mitmesuguse suunitlusega tahtepingutusi. See *ei* eelda teadmiste omamist ajuprotsessidest (või hingeprotsessidest, kui sellised on olemas), mis leiavad aset seoses tahteliste püüdlusaktidega.

Põhjus, miks me peame alati püüdma tegutseda nii, nagu me teaksime end olevat Vabatahtelised agendid, isegi kui me tegelikult seda ei tea, on väga lihtne. Ma arvan, et enamus inimesi on alateadvuslikult teadlikud sellest põhjusest. See teadlikkus ilmutab end, ehkki ebakorrektselt formuleerituna, niisugustes väidetes nagu: “Mistahes arutlus on mõttetutu, kui me ei oma Vaba Tahet,” “Olge mõistvad deterministide suhtes, sest nad ei saa valida, mida nad mõtleavad ja kirjutavad” jne. Ma selgitan seda põhjust nii lihtsalt kui suudan.

Tavaliselt arvatakse, et kooskõlas teesiga A on mõistlik käituda ainult siis, kui me teame, või kui meil on vähemalt mingi alus eeldada, et A on tõene. Tundub olevat uskumatu, et saab olla selliseid olukordi, kus on kahtlemata mõistlik käituda eelduse A alusel, omamata vähimatki põhjust arvamiseks, et pigem A kui *mitte-A* on tõene. Kuid sellised olukorrad on siiski olemas. Toon lihtsa näite.

Oletagem, et võõrale planeedile saadetakse teaduslik ekspeditsioon ülesandega uurida selle planeedi ionosfääri. Planeedile maandumisel puruneb aga kahjuks kogu mõõteaparatuur. Kuid vaatamata sellele, et uurijad ei saa midagi teada planeedi ionosfääri füüsikalistest omadustest, on nad õigustatud saatma Maale järgmist tüüpi ettekandeid nendest omadustest: “Planeedi ionosfäär laseb läbi raadiolaineid sagedusega,

mida on kasutatud käesoleva teate edastamisel.” Niisuguste raportite läkitamine on õigustatud seetõttu, et nad ei jõua adressaadini juhul, kui nad on valed. Katsed saata selliseid teateid võivad teha episteemiliselt ainult head (kui teadete sisu vastab tõele), aga mitte halba (kui teated on valed).

Põhjus, miks teatud erijuhtudel on kaheldamatult mõistlik käituda vastavalt eeldusele, mille tõeväärtust me ei tea, on puhtalt loogiline: kui asjade tegelik seis on selline, et meie eeldus on vale, siis seesama asjade seis hoiab ära antud käitumise tagajärjed. Kõige ideaalsem probleem, mille korral seda laadi mõistlikku käitumistaktikat saab rakendada, on omaenda tahte Vabaduse probleem.

Meie tahtepingutused on kas seaduspärased protsessid, mis teatud fundamentaalsel kirjeldustasemel alluvad deterministlikele või tõenäosuslikele dünaamikaseadustele, või nad on Vabatahtelised aktid, mis ei allu mingil fundamentaalsel kirjeldustasemel loodusseadustele. Kui meie tahteline aktiivsus on loodusseaduslik, siis: (i) kui me väidame, et meie aktiivsus on loodusseaduslik, on meil õigus; ja (ii) kui me väidame, et meie aktiivsus on Vabatahteline, me eksime, *kuid meie eksimine on paratamatu*, sest me ei saa sel juhul ära hoida oma sellist käitumist. Kui meie tahteline aktiivsus on Vabatahteline, siis: (i) kui me väidame, et meie aktiivsus on Vabatahteline, on meil õigus; ja (ii) kui me väidame, et meie aktiivsus on loodusseaduslik, me eksime, *kuid meie eksimine ei ole paratamatu*, sest Vabatahteliste agentidena me oleksime saanud käituda teisiti, s.t oleksime saanud väita, et meie aktiivsus on Vabatahteline.

Järelikult, et käituda episteemiliselt kõige mõistlikumal viisil Tahte-vabaduse probleemi suhtes, peame me alati püüdma käituda kooskõlas teesiga, et me oleme Vabatahtelised olendid, sest kui me tegelikult oleme Vabatahtelised olendid, on meie sellised püüdlused vastavuses tõega, ja kui me tegelikult ei ole Vabatahtelised olendid, siis ei ole meie püüdlused seda liiki aktid, mis oleksid võimelised muutma asjade käiku maailmas kas paremaks või halvemaks kui see muidu oleks, sest siis need püüdlused ise kuuluvad looduse põhjuslikku võrgustikku ja nende seaduspärast ilmnemist, kas deterministlikku või juhuslikku, ei saa ära hoida. Ehk teisiti öeldes, on kahtlemata mõistlik käituda libertariaanina, sest kui

me püüame kaitsta Tahtevabaduse teesi olukorras, mis muudab sellise kaitsmise episteemiliselt taunitavaks, s.o kui me *ei* ole Vabatahtelised olendid, välistab seesama olukord meie püüdluste olemise tegusateks “käsutajateks,” võimelisteks suunama asjade käiku maailmas välja neist rööbastest, mida mööda ta kulgeb loodusseaduste jõul.

Tugevaima rünnaku libertaarimperatiivi vastu võiks sõnastada järgmiselt:

On loogiliselt võimalik, et ühel heal päeval tehakse kindlaks, et ajuprotsesside dünaamika on tegelikult rangelt deterministlik. Iga mõistlik inimene hülgab siis libertaarimperatiivi ja kahetseb, et ta seda üldse järgis. Seega ei ole libertaarimperatiiv *vaidlustamatult mõistlik* käitumisprintsip.

See rünnak ei taba siiski märki. Isegi kui ma oleksin absoluutselt kindel, et minu aju dünaamika on deterministlik, püüaksin ma ikkagi väita, et ta ei ole. Kui mul see õnnestub, on minu väide muidugi rängalt vale, kuid ajuteadlased lohutavad siis mind, selgitades, et ma ei saanudki käituda teistmoodi, rikkumata oma aju dünaamika deterministlikke seadusi.

See rünnak tabaks märki siis, kui libertaarimperatiiv oleks rajatud teesile, et alati on mõistlik *olla* libertariaan: on väga ebamõistlik olla libertariaan, teades oma funktsioneerimise olevat deterministliku. Kuid libertaarimperatiiv on rajatud teesile, et alati on mõistlik, *eeldades, et ollakse see, kes tegelikult ollakse, püüda olla* libertariaan. Selliselt mõistetud libertaarimperatiiv on ümberlükkamatu, sest järgmised propositsioonid on kaheldamatult õiged: (i) loodusseaduslikult funktsioneerivad olendid ei saa tegutseda teisiti kui nad tegutsevad; (ii) libertaariaismi propageerimine Vabatahteliste olendite poolt on tõe propageerimine; seetõttu (iii) *püüdlused* järgida libertaarimperatiivi võivad teha tõega kooskõlas oleva ja vääruskumustele toetuva käitumise suhte maailmas ainult paremaks, kui see oleks füüsikaliselt võimaliku teistsuguse asjade käigu korral.

Tahtevabaduse metafüüsilisest võimalikkusest

Ehkki Vaba Tahte võimalikkus ei ole eeltingimuseks libertaarimperatiivi põhjendamisele (sest nagu ma äsja selgitasin, on libertaarimpera-

tiivim järgimine mõistlik isegi jäigalt deterministlikus maailmas), on siiski kohane tunda huvi selle vastu, kas Tahtevabadus on üldse loogiliselt mõeldav. See küsimus on aktuaalne, sest on olemas usaldusväärse-na näiv loogiline argument Vaba Tahte võimalikkuse vastu. Väidetakse nimelt, et Vabadust ei saa olla üheski võimalikus maailmas, sest tegevusel, mis pole esile kutsutud maailma eelnevate olekute poolt, ei saavat olla mingit põhjust ja ta olevat seega juhuslik, kuid juhuslikult toimuvad sündmused pole Vabatahtelised aktid. Libertaarset seisukohata, et valik on Vaba ainult siis, kui ta pole kausaalselt määratud eelnenud sündmuste poolt, peetakse ähmaseks ja obskurantistlikuks, kui mitte sisemiselt vastuoluliseks. Ma püüan tõrjuda seda metafüüsilist argumenti kahel viisil. Esiteks ma rõhutan, et võimatus anda kergesti arusaadav määratlus või selgitus Tahtevabaduse mõistele ei ole otsustav tõend selle mõiste vastuolulisusest. Teiseks ma juhin tähelepanu sellele, et loodusliku põhjuslikkuse kontseptsioon pole isegi kõige lihtsamat tüüpi füüsikalise kausaalsuse korral sugugi lihtne ja on küllaltki lähedane agentkausaalsuse kontseptsioonile, mida kasutatakse Vabatahtelise aktiivsuse olemuse selgitamisel.

Paljud reaalsuse aspektid ja nende kontseptsioonid on lihtsad ja seetõttu kergesti arusaadavad. Ühesugusus, erinevus, naturaalarv, lineaarne jada, tasane ruum, seaduspärane kord, juhuslikkus jms on suhteliselt lihtsad, madalat järku mõisted. Kuid on olemas ka kõrgemat järku mõisted nagu näiteks lõpmatus, aeg, teadvus, Vabatahteline aktiivsus, kõikvõimsus. Selliseid kontseptsioone on võimatu taandada madalamat järku kontseptsioonide tasemele. Seda võimatust ei tohi pidada märgiks kõrget järku kontseptsioonide vastuolulisusest. On olemas üldtunnustatud mõisteid, mis pole seletatavad lihtsal viisil, kusjuures sellise seletamise katsete ebaõnnestumine on provotseerinud ekslike järelduste tegemist, nagu oleksid need mõisted vastuolulised. Toon ühe näite.

Mõistest *tegelik eksistents* saadakse kergesti aru. Kui aga püüame seletada, mis on aeg, peame kasutama lisaks veel *minevikueksistentsi* mõistet. Kuid kõik minevikku kuuluv ei eksisteeri tegelikult, s.o nii nagu eksisteerib olevikku kuuluv. Samas pole minevik ka väljamõeldis. Mõned filosoofid väidavad, et ei saa olemas olla kolmandat võimalust

tegeliku eksistentsi ja mitteeksistentsi vahel, ja et seetõttu ei saa ajal olla omadust, mida tavaliselt peetakse ajale karakterseks: et ainult olevik eksisteerib *tegelikult*, kuna aga minevik ei eksisteeri *enam* ja tulevik ei eksisteeri *veel*. Nad väidavad, et aeg on nagu ruum ja tema kõik momendid/punktid — nii minevikku, olevikku kui ka tulevikku kuuluvad — eksisteerivad tegelikult, “korraga,” täpselt ühesugusel viisil. Kuid pole mingit põhjust arvata, nagu järelduks mineviku- ja tulevikueksistentsi kõrget järku mõistete taandamatusest aktuaalse eksistentsi ja mitteeksistentsi madalamat järku mõistetele, et intuitiivselt hästiarusaadav aja traditsiooniline kontseptsioon on vastuoluline ja et seetõttu saavad olemas olla ainult ruumi tüüpi kontiinumid.

Analoogiliselt pole alust arvata, nagu järelduks Vabatahtelise käitumise kõrget järku kontseptsiooni taandamatusest seaduspärase ja juhusliku dünaamika madalamat järku kontseptsioonidele, et intuitiivselt hästiarusaadav tervemõistuslik Vaba Tahte kontseptsioon on vastoluline. Nõue, et kõik reaalsuse põhiaspektid *peavad* olema kategooriaalselt triviaalsed, pole õigustatud. Igatsus põhiolemuselt lihtsa maailma järele ei tohi meid pimestada sedavõrd, et me hakkame eitama oma kõige rafineeritumat intellektuaalset võimet — võimet intuitiivselt aru saada kõrget järku mõistete sisust.

Need, kes kaitsevad seisukohta, et Vabatahtelise käitumise mõiste on vastuoluline, sest ainukesed selgelt hoomatavad käitumisvariandid olevat kas põhjuslikud või juhuslikud, arvavad, et põhjusliku dünaamika mõiste on lihtne. Nad on vaevalt kunagi tundnud huvi selle vastu, mida põhjuslikkus tegelikult tähendab ja kuidas ta on metafüüsiliselt võimalik.

Objektiivsed loodusteadused uurivad vaid maailma aegruumilist ja muud formaalset struktuuri, s.o tema abstraktset vormi, aga mitte tema sisu (vt Russell 1927: 163; Carnap 1969: 19, 28, 107). Teaduse põhiülesanne on avastada looduseadusi — universaalseid korrapärasusi maailma struktuuris — kusjuures probleem, kas need seadused on ülalhoitavad üleloomulike jõudude, materiaalse substantsi olemuse või millegi muu poolt, on mitte teaduse, vaid metafüüsika asi. Eeldades, et

loodusseadused kehtivad kindlalt sellistena nagu nad on, ei ole teadmisel sellest, kuidas nende kehtimine tagatakse, mitte mingit pragmaatilist väärtust. Et kustutada metafüüsilist uudishimu, soovitatakse toetuda “säätlikkuse printsiibile” — otsida kõigepealt lihtsaimaid põhjusi — ja võtta omaks uskumus, et kausaalne maailmakord on garanteeritud materiaalse substantsi enese poolt. Kuna fundamentaalsed füüsikaseadused on suhteliselt lihtsad, peavad inimesed sellist uskumust mõistlikuks. Nad ei tunne aga kunagi tõsisemat huvi selle vastu, kuidas kausaalne protsess võiks töötada. Kuid esitagem see küsimus.

Lihtsaimat tüüpi kausaalset ahelat võib kujutada ette järgmiselt. On olemas asjade teatud seis S_1 ajahetkel t_1 . Põhjuslikkuse tõttu kutsub S_1 hetk hiljem, momendil t_2 , esile oleku S_2 . Kuidas võiks see toimuda? Kas S_1 lakkab eksisteerimast hetkel t_1 ja S_2 tekib mittemillestki hetkel t_2 , nii et põhjus ja tagajärg on ajaliselt eraldatud? Vaevalt küll. Pigem on mõistlik eeldada, et kausaalne protsess on pidev: olek S_1 muutub olekuks S_2 . Tunnistades, et muutus on midagi enamat kui erinevate parameetrite omamine erinevatel ajamomentidel, s.t et oleku muutumise tempo (kiirus) ise on selle oleku teatud karakteristik, jõuame järgmise intrigeeriva järelduseni. Kui oleku transformatsioon seisundist S_1 seisundisse S_2 on määratud puhtloogiliselt oleku muutumistempo poolt, siis põhjuslikkus oma sisulises tähenduses (selles, mis puudutab materiaalse substantsi enda füüsikalist kausaalset “aktiivsust”) on tegus oleku ühe aspekti — tema muutumistempo — determineerimisel oleku teiste aspektide poolt *selsamal hetkel*. Kõik füüsikalise dünaamika põhivõrrandid väljendavad just sedalaadi sõltuvust, sest nende võrrandite mõlemad pooled osutavad füüsikalisele situatsioonile ühel ja samal momendil. *Sisuline kausaalne protsess seisneb mitte oleviku määramises mineviku poolt, vaid oleviku enesemääramises sõltumatult eelnenud olukorrast*. Kõlab nagu “ähmane ja paaniline” libertariaanlik metafüüsika? Kui keegi väidab, et libertariaanlik kontseptsioon loovast agendist, kes on võimeline andma maailmale oma panuse sõltumatult eelnenud põhjustest ja tingimustest, on väga ähmane, kui mitte müstiline, peab ta tunnistama, et ka tavalist põhjuslikkuse kontseptsiooni tuleb siis pidada “ähmaseks.” On kasulik olla teadlik sellest,

et ka kõige traditsioonilisem põhjuslikkuse mõiste ei ole sugugi triviaalne ja meenutab libertaarset agentkausaalsuse mõistet, mille järgi Vabatahtelised agendid enesemääravad oma iseloomu osaliselt sõltumatult oma varasematest omadustest, olles oma tegude esmapõhjusteks. Libertaarne Vaba aktiivsus ei ole nii oluliselt erinev looduslikust kausaalsest protsessist, nagu ta näib esmapilgul olevat. Põhjuslikkus võib olla väga hästi ühildatav mitte ainult deterministliku, vaid ka Vabatahtelise valikuga.

Privaatse aususe puudumine võib pärssida teaduse arengu

Libertaarimperatiivi võib vaadata kui järgmist üleskutset: ärgem spekupeerigem, kas Vaba Tahe on teoreetiliselt võimalik; ärgem küsigem, kas on teada empiirilisi tõendusi selle poolt või vastu, et me omame Vaba Tahet; lahendagem Tahtevabaduse probleemi praktiline külg katseliselt — püüdkem tegutseda nii, nagu me teaksime end olevat Vabatahtelised olendid ning vaadagem, kas see õnnestub. Sellisel eksperimenteerimisel on absoluutselt kindel kaitsemehhanism: kui ta on määratud läbikukkumisele, ei riku ta midagi, sest siis ei saa seda eksperimenti üldse läbi viia. Kui meie käitumine on determineeritud looduseadustega, ei saa me sellega katsetada, sest me ei saa siis tegutseda teisiti, kui me oleme sunnitud tegutsema nende seaduste poolt. Kuidas võiks antilibertariaan suhtuda üleskutsesse osaleda sellises eksperimendis?

Antilibertariaan võib tunnistada, et libertaarimperatiiv on tõepoolest tõde taotleva käitumise üks alusprintsipi. Ta võib isegi möönda, et on põhimõtteliselt suuteline täide viima mistahes konkreetse käitumisakti, mis on vajalik selle imperatiivi järgimiseks, nagu näiteks mitmesuguste libertaarianismi kaitsvate väidete väljaütlemine, mitmesuguste operatsioonide teostamine teadusuuringute raames, mille eesmärgiks on teha kindlaks, missugused füüsikaseadused on rikutud aju funktsioneerimise käigus, jms. Kuid ta võib väita, et ta ei ole võimeline toetama libertaarianismi mitte mingil süstemaatilisel viisil, kuna ta on selline seaduspärase dünaamikaga süsteem, mille “programm” on õnneks immuunne “ajuarvutiviiruse” suhtes, mida kutsutakse libertaarimperatiiviks. Libertaarimperatiivi eeldused ei välista võimalust, et tal *võib*

olla õigus. Kuid kas tal *on* õigus? See küsimus tõstatab privaatsuse probleemi.

Oletagem, et keegi leidlik teadlane on konstrueerinud seadme demonstreerimaks, et üks seni kindlaks peetud füüsikaprintsiip ei kehti universaalselt. Kui teatud kriitilisel hetkel eksperimendi käigus vajutada kontrollnupule, ilmneb uudne tulemus, kui aga nuppu mitte puutada, ei juhtu midagi märkimisväärselt. Teadlastele tehakse ettepanek veenduda isiklikult, et ebaharilik sündmus ikka tõesti aset leiab. Oletagem nüüd, et enamik teadlasi, tundes suurt vastumeelsust omaksvõetud seisukohadest lahtiütlemise ees, ei vajuta õigel ajal nupule, kuid kinnitavad end seda teinud olevat ja väidavad, et katse ei andnud mingeid uusi tulemusi. Kuidas kontrollida nende ausust? Antud juhul saab pöörduda erapoole tute isikute poole palvega jälgida, kas nupule ikka vajutatakse. Aga kui taoline avalik kontroll ei ole võimalik? Just nii on lugu tahtepingutustega: ainult see isik ise, kes eeldatavasti püüab rakendada tahtepingutusi, võib teada, kas ta seda ka tegelikult teeb. Lühiduse mõttes nimetan ma ausust asjade suhtes, mis on avalikult kättesaadavad (kontrollitavad) *avalikuks aususeks* ning ausust asjade suhtes, mis on ainult privaatsest kättesaadavad *privaatseks aususeks*.

Teaduslikus uurimistegevuses on olnud üllatavalt vähe pettust. Loodusteadlaste professionaalse eetika taset on olnud võimalik hoida erakordselt kõrgel tänu sellele, et objektiivsete teaduslike uuringute kõik sammud (vaatlused, eksperimendid, teoreetilised spekulatsioonid) on avalikult inspekteeritavad — selline on objektiivsete teaduste metodoloogia üks põhinõue. Ausus objektiivteaduslikult uuritavate asjade suhtes on eranditult avalik ausus, mis on allutatav efektiivsele isikutevahelisele kontrollile. Kuna see asjaolu on üldteada, ollakse veendunud, et inimeste moraalne ebatäiuslikkus ei saa ära rikkuda nende teaduslikke ettevõtmisi, nagu ta on sageli nurja ajanud nende paljud teised üritused. Kuid enam ei pruugi see sugugi nii olla.

Kui teadvusega olendid omavad Vaba Tahet, siis on tõeline progress teadvuse uurimisel võimalik ainult juhul, kui me järgime — ja *siis* me *saame* järgida — libertaarimperatiivi, tegutsedes kooskõlas teesiga, et meie ajadünaamika on olulisel määral Vabatahteline. Kuid kui sel juhul

teadlased, mõistes küll libertaarimperatiivi põhjendatust, väidavad privaatse aususe puudumise tõttu pettuslikult, et nad ei ole võimelised tegutsema nii, nagu on kohane Tahtevabadusega isikutele, on teadvuseuuringute edenemine blokeeritud. Veelgi enam, kui elusolendid omavad Vaba Tahet, on teadustegevuse fundamentaalseimaks suunaks kõige selle uurimine, mis on seotud tahtelise käitumisega, nii et sel juhul on teadlaste privaatne ausus teadusliku progressi üks kõige olulisemaid eeltingimusi. Kui me oleme Vabatahtelised indiviidid, on meie teaduslik eneseuurimine sama vähe kaitstud meie moraalse defektsuse vastu, nagu on seda meie toimetulek paljudes teistes eluvaldkondades.

Libertaarimperatiivi eripärasused

Libertaarimperatiivi põhjendamine on kergesti mõistetav. Seda tänu asjaolule, et esmajoones õigustatakse mitte püüdlust kinnitada, et omaenda käitumine on Vabatahteline, vaid püüdlust eitada, et see käitumine on seaduspärane (vältimatu), ning seaduspärase dünaamika mõiste on palju lihtsamini arusaadav Vabatahtelise aktiivsuse mõistest. Taoline põhjendamine on analoogiline vastuväiteliste tõestustega: teatud teese saab tõestada näidates esmajoones mitte nende tõesust, vaid nende teeside alternatiivide võimatust olla tõesed. Libertaarimperatiivi põhjendamise lihtsus võib tekitada isegi mulje, et tegemist on odava sofistliku trikiga.

Libertaarimperatiiv on ainult endale rakendatav. Libertaarimperatiivi põhjendamise skeemi loogilisest vormist on näha, et teda saab kasutada väga piiratult — üksnes nende parajasti asetleidvate tahtepingutuste õigustamiseks, mis püüavad käsitleda *neidsamu tahtepingutusi endid* kui Vabatahteliste aktide eksemplare. Libertaarimperatiivi loogiline alus *ei* luba mul õigustada taotlusi pidada Vabatahtelisteks oma muid tahteakte, teiste indiviidide käitumisest rääkimata.

Libertaarimperatiiv on ontoloogiliselt üldine selles mõttes, et ta käsib püüda eitada mitte ainult oma käitumise universaalset füüsikalist (materialistlikku) determineeritust, vaid *mistahes* tüüpi täielikku determineeritust, olgu see siis puhtspirituaalne, või põhjustatud mingi üleloomuliku (deemonliku, jumaliku) jõu poolt, või mis iganes.

Libertaarimperatiiv ei ole episteemiline väide: ta ei kinnita, et me *teame* end omavat Vaba Tahet. Kuna aga libertaarimperatiiv nõuab meilt püüdmist käituda teesi alusel, et me omame Vaba Tahet, on selle imperatiivi järgimine oma tagajärgede poolest ekvivalentne meie poolt usu omaksvõtmisega, et me *teame* end omavat Vaba Tahet. Seega on libertaarimperatiivil episteemilise väite jõud.

Libertaarimperatiivi soovitusel teaduslikud üldistused

Rangelt võttes õigustab libertaarimperatiiv ainult mingi tegevuse “uskumust,” et ta *ise* on Vabatahteline. Mistahes väide Vabatahtelise käitumise valdkonna laiemast ulatusest ei ole puhtloogiliselt põhjendatav. Seda saab vaid teaduslik-hüpoteetiliselt motiveerida, mida ma järgnevalt teengi.

Kuna ma olen õigustatud pidama oma mõningaid käitumisakte Vabatahtelisteks, siis olen ma ka õigustatud pidama end Vabatahteliseks olendiks ja seetõttu on kohane tunda huvi, kui suurel määral on mu tegevus Vabatahteline. On teaduslikult mõistlik püüda teha kindlaks, millised minu aktiivsuse liigid on minu Vaba Tahte käsutada. Provisooriselt, kuid üsna usaldusväärset võin ma eeldada, et Vabatahtelised on minu need teod, millega kaasneb tahtepingutuse tunne, sest on küllalt ilmne, et tahtepingutuste kvalitatiivsest sisust nähtub nende pingutuste Vabatahteline olemus.

Kuna teised isikud on oma füüsiliselt ehituselt ja käitumiselt minuga võrdlemisi sarnased, on loomulik arvata, et kõigi inimeste tegevus on enam-vähem samal määral Vabatahteline. Iga isiku vaatepunktist lähtudes on teaduslikult väga mõistlik üldistada libertaarimperatiivi soovitus hüpoteesiks, et kõik inimesed on Vabatahtelised olendid.

Samuti on mõistlik oletada, et ka paljude teiste, eelkõige kõrgemate bioloogiliste liikide isendid omavad Vaba Tahet.

Materialismi peirastlik hülgame

Libertaarimperatiiv nõuab, et me püüaksime keelduda omaks võtmast *mistahes* filosoofilist kontseptsiooni, mis väidab meid olevat läbinisti seaduspäraselt funktsioneerivad olendid. Pidades silmas nüüdisaegset

teaduslik-filosoofilist olukorda maailmas, on libertaarimperatiivi kõige aktuaalsemaks ideoloogiliseks järelauseks nõue hüljata *loodusteaduslik materialism* kui ekslik maailmavaade. Niisugune loobumine materialismist, kui see meil õnnestub, ei ole episteemiline: ta ei toetu *teadmisele*, et meie käitumine pole looduseadustega määratud. Materialismi niisugust kõrvaldamist võib nimetada *peirastlikuks* (inglise keeles *peirastic*, kreekaakeelsest sõnast *peirastikos*: katsetuslik, püüdluslik), sest ta põhineb materialismi hüljata püüdva käitumisstrateegia praktilisel õnnestumisel ja on loogiliselt õigustatud põhjusel, et kui meie sellise käitumise õnnestumine on tagatud meie Vaba Tahte poolt, on meil materialismi tagasi lükates õigus, ning et kui meie sellise käitumise õnnestumine on meie füüsiliselt seaduspärase funktsioneerimise tagajärg, oleme me olnud sunnitud sel viisil toimima, et mitte ära rikkuda maailma dünaamika materialistlikult seaduspärasest iseloomu.

Libertaarimperatiiv nõuab meilt loobumist materialistlikust maailmavaatest ühes tema spetsiifilise mõjuga teaduslikele uurimisprogrammidele.

Libertaarimperatiivist tulenevad järelused teaduse jaoks

Käitudes vastavalt libertaarimperatiivile peame me tunnistama, et füüsikaline reaalsus ei ole kausaalselt suletud. Me peame eeldama, et füüsika põhiseadused on ajus olulisel määral rikutud. Ajutegevuse uurimise üheks põhieesmärgiks tuleb kuulutada selle väljaselgitamine, milliseid füüsikalisi ajuprotsesse tahtepingutused esile kutsuvad: kuidas Vaba Tahe modifitseerib, rikkudes füüsikaseadusi, aju neuronvõrgustiku tööd. Sellised uuringud oleksid kõige fundamentaalsema tähtsusega kõigist tänapäeval mõeldavaist teaduslikest ettevõtmistest, sest kui senini on loodusteaduste põhieesmärgiks peetud maailma käitumises esineva universaalse korrapära — looduseaduste — avastamist, on nende uut tüüpi uuringute objektiks “üleloomulik” nähtus: immateriaalse teadvuse ja Vaba Tahte mõju materiaalse dünaamikale. Meie võimest realiseerida oma Vaba Tahte poolt taotletud käitumisakte väga kindlalt vaatamata aju töötamisele võrdlemisi kõrge hüdrodünaamilise, keemilis-bioloogilise ning soojusliku müra tingimustes ja hoolimata tema varjestamatusest

elektromagneetiliste häireväljade eest järeltub, et need Vaba Tahte poolt indutseeritud füüsikalised efektid, mis tüürivad aju neurontaseme protsesse, ei ole väga nõrgad ja võivad olla seetõttu suhteliselt kergesti avastatavad.

Vaba Tahte poolt esile kutsutud ajuprotsesside uurimine ei ole ainult neuroloogide ülesanne, vaid ka nende teadlaste kohus, kes töötavad teadusvaldkondades, mis võivad anda tõhusa panuse selle kõige intrigeerivama loodusteadusliku probleemi uurimisse. Väga palju abi peaks siin tulema tehnilise ja intellektuaalse potentsiaali poolest võimsast füüsikateadusest. Vaba Tahte kausaalse tegususe probleem on ju otseselt seotud küsimusega füüsikalise reaalsuse olemusest ja põhiomadustest.

Kahjuks on vaimustumine füsikalistlike teaduste saavutustest kujundanud mittematerialistlike vaadete suhtes väga vaenuliku intellektuaalse atmosfääri. Seetõttu on psühholoogiliselt piinarikas kuuletuda mõistuse häälele ning järgida ausalt libertaarimperatiivi: on täielik alus karta oma teadusliku reputatsiooni purunemist. Ka on äärmiselt vastumeelt öelda lahti seisukohtadest, mida ollakse entusiastlikult kaitsnud.

ÜLESKUTSE TEADLASTELE: ET MITTE PIDURDADA
TEADUSE ARENGUT, HÜLJAKEM MATERIALISM
JA PROPAGEERIGEM LIBERTAARIANISMI!

Saades aru, et usk loodusteadusliku materialismi õigsusse ning privaatses aususe puudumine võib tänapäeval tugevalt pärssida teaduse arengut, tunnen ma end kohustatud olevat astuda üles järgmise pöördumisega.

Lugupeetud teadlased:

Nüüdisteadus on lojaalne füsikalistlikule maailmavaatele, mis võib aga olla ekslik suutmatuse tõttu seletada teadvusnähte. Kui teadvus ja tahe on, nagu argimõistus arvab, põhjuslikult tegusad immateriaalsed entiteedid, blokeerib usk materialistlikesse doktriinidesse kõige olulisemad teadusuuringud.

Selleks, et mitte tõkestada võimalikku väga olulist teaduslikku ja vaimset progressi, püüdkem tõsimeeli ja täie vastutustundega öelda lahti

loodusteaduslik-materialistlikust maailmavaatest ja propageerida libertaarianismi,

põhjusel, et sellised püüdlused on õigustatud mitte ainult siis, kui me tõepoolest omame Vaba Tahet, vaid ka siis, kui meie funktsioneerimine on läbinisti loodusseaduslik, sest sel juhul meie mistahes tegelikud käitumisaktid — ükskõik kui mõistlikud või ebamõistlikud — on looduse seaduspärase kausaalse korra teatud konkreetset avaldused ja pidid seega vältimatult aset leidma, et seda korda mitte rikkuda,

ja põhjusel, et kui me jääme truuks materialismile, me riskime — kuna me võime tegelikult omada Vaba Tahet — rängalt sellega, et me etendame puhtmateriaalsete kõrgelt intelligentsete hüpoteetiliste olendite käitumist tõetruult ning kaitseme antilibertariaanlikke väiteid leidlikult just tänu oma immateriaalsele teadvusele ja Vabale Tahtele, sülitades seeläbi kaevu millest me joome ja pidurdades tugevalt teaduse arengut.

Meil ei ole mitte midagi kaotada, kuid me võime tohutult palju võita, kui me suudame vabaneda materialismist ja hakata libertariaanideks.

Kirjandus

- C a r n a p, R. 1969. *The Logical Structure of the World*. Berkeley: University of California Press
- C h a l m e r s, D. 1995. The puzzle of conscious experience. — *Scientific American*, No 12, pp. 62–68
- C h a l m e r s, D. 1996. *The Conscious Mind*. New York: Oxford University Press
- C r i c k, F. 1994. *The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul*. London: Simon & Schuster (vt Allik, J. Hämmastav hüpotees teadvuse kohta. — *Akadeemia*, 1996 nr 9, lk 1853–1870)
- D e n n e t t, D. 1984a. *Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting*. Cambridge, MA: The MIT Press
- D e n n e t t, D. 1984b. I could not have done otherwise—So what? — *The Journal of Philosophy*, vol. LXXXI, pp. 553–565
- D e n n e t t, D. 1991. *Consciousness Explained*. Harmondsworth: Penguin
- M i n s k y, M. 1986. *The Society of Mind*. New York: Simon & Schuster
- N a g e l, T. 1996. Mis tunne on olla nahkhiir? — *Akadeemia*, nr 10, lk 2090–2107
- R u s s e l l, B. 1927. *An Outline of Philosophy*. London: Allen & Unwin
- U s, U. 1994. *Blindness of Modern Science*. Tartu: Tartu Observatory
- V a n I n w a g e n, P. 1983. *An Essay on Free Will*. Oxford: Clarendon Press
- W i g g i n s, D. 1973. Towards a reasonable libertarianism. — T. Honderich (ed.), *Essays on Freedom of Action*. London: Routledge & Kegan Paul